

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО

ДЕМ'ЯНЕНКО Богдан Миколайович

УДК 78.072:[78.034.7:783.2]+
+51-78"16/17"(477+4-015)(043.3)

**ІНДИВІДУАЛЬНО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА МУЗИЧНОГО МОВЛЕННЯ
В ПАРТЕСНИХ КОМПОЗИЦІЯХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі старовинної музики Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Міністерства культури та інформаційної політики України (Київ).

Науковий керівник:

доктор мистецтвознавства, професор

**Герасимова-Персидська
Ніна Олександрівна,**

Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського

Міністерства культури та інформаційної
політики України (Київ), професор кафедри
старовинної музики, академік Національної
академії мистецтв України

Офіційні опоненти:

доктор мистецтвознавства, професор

Драч Ірина Степанівна,

Харківський національний університет
мистецтв імені І. П. Котляревського

Міністерства культури та інформаційної
політики України (Харків), професор кафедри
історії української та зарубіжної музики

кандидат мистецтвознавства, доцент

Приходько Ігор Михайлович,

Дніпропетровська академія музики

імені М. І. Глінки Міністерства культури та
інформаційної політики України (Дніпро),
професор кафедри історії та теорії музики

Захист відбудеться «12» травня 2021 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 26.005.001 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, Київ, вул. Архітектора Городецького, 1–3/11, 4-й поверх, зал Вченої ради (фойє Малого залу).

Із дисертацією можна ознайомитися в читальному залі бібліотеки Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, Київ, вул. Архітектора Городецького, 1–3/11, 1-й поверх.

Автореферат розіслано «10» квітня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат мистецтвознавства, доцент

Волосатих О. Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. Партесний спів доби Бароко – одне з найяскравіших явищ музичної культури України. Період розквіту партесної музики став часом злету музично-теоретичної думки, діяльної виконавської та композиторської творчості.

Основну частину пам'яток партесної музики, збережених в Україні, складає київська колекція нотних рукописів – кількості партесних творів другої половини XVII – середини XVIII ст., суттєва частина з них – восьмиголосі. Попри плідні зусилля науковців у справі відродження партесної спадщини, ці пам'ятки значною мірою лишаються нерозшифрованими та неатрибутованими. Цінність даного матеріалу визначає необхідність його дослідження.

У партесному стилі чи не вперше в історії української музики особливого значення набуває постать автора, що актуалізує вивчення композиторського стилю та музичного мовлення як його компонента. Однак досі не було здобуто систематичного знання, чим і якою мірою музичне мовлення окремих авторів може відрізнятися між собою та від музичного мовлення партесного стилю в його загальних рисах. Дисертація присвячена заповненню цієї прогалини.

Одною з головних перешкод у з'ясуванні внутрішньої структури партесного стилю є недиференційованість значного масиву композицій за часом і місцем створення. Палеографічно-текстологічні методи, традиційно застосовувані для атрибуції, дозволяють встановити походження лише невеликої частини композицій. Потенціал цих методів щодо партесних рукописів значною мірою вже вичерпаний, що актуалізує пошук нових шляхів атрибуції. Пропонована робота представляє розроблену автором статистичну методичку атрибуції восьмиголосих партесних творів повного складу голосів за частотними характеристиками музичного мовлення.

Актуальним є розвиток інструментів аналізу музики. Сучасні гуманітарні науки широко послуговуються ймовірно-статистичними методами, на їх перспективності для музикознавства неодноразово наголошували науковці. Однак потенціал застосування точних методів у вітчизняному музикознавстві використаний досі лише частково. Представлена робота відображає одну з актуальних тенденцій музикознавства – пошук зв'язків із точними науками для вирішення суто музикознавчих завдань. Запропоновано поняття та типології, які дозволяють уточнити й формалізувати аналіз музичного тексту партесних творів.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі старовинної музики Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського та відповідає темі №5 «Проблема музичної спадщини України та Європи (побутування музики, дослідження рукописів, теоретичні питання, виконавські аспекти)» Перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності НМАУ імені П. І. Чайковського (2015–2020 рр.).

Об'єкт дослідження – музичне мовлення у партесних композиціях другої половини XVII – першої половини XVIII століття.

Предмет – систематичні характеристики музичного мовлення в композиторських стилях партесної музики на матеріалі восьмиголосся.

Мета – з'ясувати структуру партесного стилю через систематизацію типових характеристик музичного мовлення композиторів.

Завдання:

– вироблення загальної концепції дослідження шляхом опрацювання наукової літератури, систематизація напрацювань музикознавства за такими проблемами й напрямками як а) партесна музика; б) індивідуальний композиторський стиль; в) музичне мовлення; г) застосування методів точних наук у музикознавстві при вивченні музичного мовлення та стилю;

– збір необхідної джерельної бази – нотних текстів восьмиголосих партесних композицій із повністю збереженим комплектом партій (рукописних та опублікованих), розшифровка неопублікованих творів, зведення їх в партитури та комп'ютерний набір;

– палеографічно-текстологічна атрибуція розшифрованих творів;

– розробка понятійного інструментарію, який дозволив би формалізувати та систематизувати аналіз музичного мовлення партесних композицій;

– теоретичне обґрунтування можливості застосування статистичних методів до аналізу музичного тексту;

– розробка статистичної методики атрибуції анонімних восьмиголосих партесних композицій стандартного складу за частотними характеристиками музичного мовлення;

– дослідження атрибутованих творів методами музикознавчого аналізу (фактура, гармонія, ритм, мелодика);

– встановлення систематичних характеристик музичного мовлення композиторських стилів у партесній музиці: визначення загальностильової норми музичного мовлення, типових індивідуально-стильових відмінностей і з'ясування в такий спосіб структури партесного стилю в аспекті індивідуально-стильової специфіки музичного мовлення.

Джерельну базу дослідження склали:

– власні розшифровки восьмиголосих партесних творів – анонімних і відомого авторства (Г. Левицький, І. Домарацький, Дума) з київської рукописної колекції (зібрання Софійського собору й Києво-Печерської Лаври з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського), повні партитури низки творів реконструйовані автором шляхом звірки і зведення партій з кількох списків;

– опубліковані (або надані дослідниками) партитури творів Дилецького, Шеверовського, Титова, Цибульського, Домарацького, Грицька в розшифровках Н. Герасимової-Персидської, В. Протопопова, Є. Ігнатенко, Н. Плотникової, І. Герасимової, І. Коломійця;

– відомий музично-теоретичний трактат М. Дилецького (за виданнями) та віднайдений у ході дослідження рукописний трактат «Препорцьця» анонімного автора XVIII ст. (розшифрований та опублікований дисертантом).

Верифікацію висновків поза розробленою статистичною методикою здійснено із залученням творів на різну кількість голосів та восьмиголосих композицій із неповною кількістю збережених партій.

Загалом залучено більше 70 партесних композицій, у тому числі 55 – за матеріалами розшифровок дисертанта; статистично опрацьовано 42 восьмиголосі твори повного складу.

Методологічною основою роботи є комплексний підхід до вивчення зразків партесної музики, в тому числі частотний при характеристиці музичного мовлення. Застосовано такі **методи**:

– загальнонаукові: індукція, дедукція, порівняння, емпірика, абстрагування, аналіз і синтез, зіставлення, термінологічний;

– палеографічні й текстологічні: датування рукописних аркушів за водяними знаками паперу, порівняння почерків переписувачів, звірка різних списків одного нотного тексту й визначення протографа;

– статистичні: вибірковий, точкові та інтервальні оцінки, перевірка статистичних гіпотез, аналіз кореляцій, дисперсійний аналіз;

– музикознавчий аналіз гармонії, фактури, ритміки, мелодики.

Теоретичною базою дослідження є:

– осмислення музичного мовлення й стилю у працях М. Михайлова, С. Скребкова, Л. Мазеля, Ю. Тюліна, Н. Горюхіної, Є. Назайкінського, С. Шипа та ін.;

– результати вивчення партесної музики, музичної культури українського бароко та суміжних питань у працях О. Шреєр-Ткаченко, Н. Герасимової-Персидської, В. Протопопова, М. Антоновича, Л. Корній, В. Іванова, В. Холопової, Н. Плотникової, І. Герасимової, Є. Ігнатенко, І. Кузьмінського, О. Шуміліної, Ю. Чекана, Ол. Шевчук та ін.;

– досвід застосування точних методів у музикознавстві (М. Гарбузов, І. Рудь, І. Цуккерман, Л. Дис, Р. Заріпов, А. Мілка, І. Пясковський, К. Фадеева, Т. Тучинська та ін.) та суміжних гуманітарних науках (Б. Головін, Р. Піотровський, К. Бектаєв, В. Левицький, В. Перебийніс та ін.);

– напрацювання музикознавства щодо аналізу музичного тексту в різних аспектах (С. Танєєв, Е. Курт, А. Бейшлаг, Я. Друскін, Ю. Холопов, В. Холопова, Б. Гаспаров, Т. Магницька, В. Москаленко, В. Приходько, І. Приходько, М. Скребкова-Філатова та ін.);

– математичний апарат, розроблений у теорії ймовірностей і статистиці (А. Колмогоров, М. Смірнов, І. Дунін-Барковський, С. Айвазян, М. Еддоус, Р. Стенсфілд та ін.);

– філософські праці (Г. В. Лейбніц, П. С. Лаплас, Н. Мещерякова, К. Фішер, В. Горан та ін.);

– напрацювання палеографії і текстології (І. Каманін, О. Вітвіцька, М. Ліхачов, Д. Ліхачов, С. Клепиков, Т. Діанова, Е. Лауцявічус, А. Дадикін).

Наукова новизна дисертації. Вперше в українському музикознавстві:

– уточнено датування низки рукописних списків анонімних партесних творів із київської рукописної колекції;

- уведено до наукового обігу та опубліковано музично-теоретичний трактат «Препорця» анонімного автора з рукопису XVIII ст.;
- теоретично обґрунтовано можливість застосування базових статистичних понять (випадкова подія, генеральна сукупність, випадкова вибірка) щодо об'єктів у музичному тексті;
- введено поняття «музично-мовленнєвий конструкт» як інструмент аналізу музичного тексту;
- розроблено типологію фактури партесного багатоголосся;
- запропоновано погляд на музичне мовлення в ієрархічній структурі стилю епохи як на систему множин, що відрізняються постійними частотними характеристиками вживання елементів;
- створено статистичну методику атрибуції восьмиголосих партесних творів за частотними характеристиками музичного мовлення;
- виявлено, що музичне мовлення композиторів з одного осередку партесної музики більш подібне, ніж мовлення авторів з різних осередків;
- атрибутовано групу анонімних творів за приналежністю їх авторів до київського, московського та інших (допоки не визначених) осередків партесного співу;
- встановлено систематичні риси, що відрізняють музичне мовлення композиторів партесної музики із Києва, Москви та Вільно;
- з'ясовано межі, у яких може відрізнитися музичне мовлення різних авторів з одного осередку.

Практичне значення результатів роботи. Атрибуція партесних творів дозволила виокремити з числа анонімних твори київського осередку, що може підвищити інтерес до партесної музики та стимулювати виконавські колективи залучати все більше партесних творів саме українського походження. Корисною для виконавців є інформація з віднайденого трактату «Препорця» (зокрема, про темпові співвідношення при зміні тактового розміру та способи тактування в партесному співі). За взірцем розробленої методики атрибуції можуть бути створені статистичні методики атрибуції музичних текстів іншого стилю. Результати роботи можуть бути використані для комп'ютерного моделювання музичного мовлення. Запропонована концепція музично-мовленнєвих конструктів і типологія фактури можуть отримати подальший розвиток у музикознавстві як інструменти аналізу музики. Отримані в ході дослідження висновки про стильову структуру музичного мовлення в партесній музиці можуть збагатити навчальні курси «Історія української музики», «Історія музичних стилів», «Аналіз музичних творів», «Гармонія», «Поліфонія», «Музична орнаментика», «Історія богослужбового співу в Україні» та інших.

Апробація результатів відбулася на засіданнях кафедри старовинної музики НМАУ імені П. І. Чайковського. Основні аспекти дослідження розкрито у виступах на 20 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Серед них: симпозіум і практикум «Музика минулого і сучасності» (Київ, 26–27 квітня 2014), всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців «Музикознавчі студії» (Львів, 25–26 лютого 2015), музичний

симпозіум і практикум «Musica incognita: XVI–XXI» (Київ, 24–26 квітня 2015), IX міжнародна наукова конференція «Візантійсько-слов'янська гимнографія та церковна монодія» (Львів, 1–2 жовтня 2015), III міжнародна студентська наукова конференція "The Sound Ambiguity" (Вроцлав, 21–22 квітня 2016), XV всеукраїнська науково-творча конференція «Дні науки» (Одеса, 27–29 квітня 2017), XVIII міжнародна науково-творча конференція студентів та аспірантів «Мистецтво та шляхи його осмислення» (Харків, 22–23 березня 2018), науковий семінар «Теорія та практика роботи із рукописними та стародрукованими фрагментами» (Київ, 14 грудня 2018), міжнародна науково-практична конференція «Традиції в музиці XVI–XXI» (Київ, 12–14 квітня 2019), XX науково-практична конференція Українського товариства аналізу музики «Інтерпретаційний потенціал музичного твору» (Київ, 30 жовтня – 1 листопада 2020) та ін. Результати роботи автор також оприлюднив у своїх публічних просвітницьких лекціях і концертах.

Публікації. За темою роботи опубліковано 6 одноосібних наукових статей, з них 4 у спеціалізованих виданнях України, 2 – у закордонних виданнях. Додатково наукові результати дисертації відображені у 5 публікаціях, серед них рецензія на книгу, тези доповідей та окрема брошура.

Структура роботи. Праця складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (277 позицій) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 527 сторінок, із них основний текст займає 184 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми роботи, визначено об'єкт, предмет, мету, основні завдання, методологічну, теоретичну та джерельну базу, показано зв'язок із науковими планами провідної установи, наукову новизну та практичне значення, апробацію результатів дослідження, структуру дисертації.

У **розділі 1 «Теоретичні передумови вивчення музичного мовлення в партесних композиціях»** з'ясовано ключові проблеми вивчення музичного мовлення в партесному стилі та запропоновано теоретичну концепцію, що дає можливість виробити методи вирішення цих проблем.

У **підрозділі 1.1 «Досліджувана проблематика в науковій літературі»** здійснено огляд праць, пов'язаних із матеріалом, об'єктом і предметом роботи. Проаналізовано міру вивченості партесної музики в аспектах музичного мовлення та індивідуального композиторського стилю і з'ясовано, що головною перешкодою до детального дослідження музичного мовлення на різних рівнях партесного стилю є неатрибутованість значного числа композицій за авторством, часом і місцем створення. Виокремлено роботи, в яких окреслено загальне розуміння партесного стилю та музичного мовлення в ньому, накопичено інформацію щодо творчості окремих композиторів. Виділено нотні публікації та праці з вказівками на атрибутовані восьмиголосі партесні твори, що дозволило зібрати музичний матеріал для даної роботи. Встановлено, що індивідуально-стильова специфіка музичного мовлення у партесній музиці не була предметом спеціального систематичного дослідження.

Розглянуто роботи, які стосуються питань музичного стилю, мови й мовлення. З'ясовано, що музичне мовлення є однією з визначальних характеристик стилю в музиці й може розглядатися з позиції частотних методів, традиція застосування яких існує в музикознавстві, хоча є слабшою, ніж у суміжних гуманітарних науках (зокрема, в лінгвістиці). Визначено необхідність обґрунтувати коректність застосування статистичних понять і методів для обробки даних, отриманих у ході аналізу музичних текстів.

У підрозділі 1.2 «**Передумови частотного підходу до вивчення специфіки музичного мовлення в партесному стилі**» представлено загальне бачення структури музичного мовлення у відповідності до структури партесного стилю. Показано, що множина випадків уживання певного музичного об'єкта в окремому творі є підмножиною випадків використання цього об'єкта в творчості композитора, творчість композитора є підмножиною стильових множин, виділених за часовою або територіальною ознакою, а останні є підмножинами партесного стилю загалом.

Завдяки введенню поняття *музично-мовленнєвий конструкт* доведено можливість коректно прирівняти музичні об'єкти та їх сукупності з об'єктами й сукупностями, з якими може працювати статистика, а також формалізувати в єдиний спосіб об'єкти, що належать до різних організуючих систем музичного мовлення.

Музично-мовленнєвим конструктом називаємо модель звукових комбінацій у музичному тексті, характеризувану межами варіативності елементів і відношень (атрибути конструкта). Використання конструктів у ході аналізу музичного тексту дає можливість: а) об'єднати одиничні випадки, відмінні в деталях, як випадки вживання того самого формалізованого об'єкта, б) характеризувати відмінності між одиничними випадками кількісно, через атрибути конструкта, а внаслідок інтерпретації результатів аналізу перетворити кількісні характеристики в якісні.

Постульовано, що можуть існувати два підходи до частотної характеристики музичного мовлення стилю: *збірний*, спрямований на виявлення конструктів, які мають самостійне художньо-образне значення і вживаються в кожному творі по-різному залежно від композиторського задуму, та *генетичний (константний)*, спрямований на виявлення конструктів, використовуваних композитором в однаковий спосіб незалежно від задуму твору. Константний підхід може бути застосований для стильової атрибуції творів.

У розділі 2 «**Стильова атрибуція восьмиголосих партесних творів за постійними характеристиками музичного мовлення**» викладено принципи, етапи та результати застосування розробленої дисертантом статистичної методики атрибуції.

У підрозділі 2.1 «**Передумови побудови методики стильової атрибуції**» показано можливість отримання характеристики музичного мовлення композитора через поєднання частотних характеристик уживання різних музично-мовленнєвих конструктів і викладено загальний шлях побудови методики: необхідність висувати гіпотези про параметри порівняння, що мають корисні для стильового розрізнення властивості, перевіряти відповідні гіпотези

на матеріалі попередньо атрибутованих творів контрольної групи, одночасно враховувати результати стильового розрізнення по всіх підтверджених параметрах порівняння шляхом уведення багатовимірної геометричної моделі стильового розрізнення, дослідити властивості отриманої моделі та застосувати знання про ці властивості при атрибуції анонімних творів.

У підрозділі 2.2 «Гіпотетичні параметри порівняння восьмиголосих партесних творів для їх стильового розрізнення» запропоновано 21 гіпотетично стилерозрізняючий параметр порівняння восьмиголосих партесних творів з повним комплектом голосів. Параметри належать до 5 груп: структура вертикалі, сполучення вертикалей, мелодичний рух голосів, музичний час та взаємний рух голосів відповідно до елементарних конструктів, покладених в основу, та їх поєднань. Кожен параметр змодельовано через *конструкт*, який можна виявляти в музичному тексті, *спосіб його оцифрування* та визначену *числову характеристику* сукупності випадків уживання цього конструкта в творі.

У підрозділі 2.3 «Перевірка стилерозрізняючої ефективності та нескорельованості параметрів порівняння» за допомогою дисперсійного аналізу та аналізу кореляцій з числа гіпотетичних визначено 9 параметрів порівняння, придатних для побудови методики атрибуції: середня неоднорідність звучання вертикалі в *tutti*, частота використання сполучень тризвуків секундового співвідношення в *tutti*, частота висхідного ведення голосів у кварто-квінтовому сполученні тризвуків з ходом баса на кварту вгору (квінту вниз) в *tutti*, частота низхідного ведення голосів у кварто-квінтовому сполученні тризвуків з ходом баса на кварту вниз (квінту вгору) в *tutti*, частота ходу голосу на секунду вгору, частота зміни напрямку руху голосів, нерівномірність гармонічної пульсації в *tutti*, середня тривалість висотної незмінності звуків, частота використання навскісного руху в творі.

У підрозділі 2.4 «Об'єднана модель стильового розрізнення» пояснено об'єднання всіх підтверджених параметрів порівняння у 9-вимірну модель стильового розрізнення, представлення об'єднаної характеристики музичного мовлення в творі по всіх визначених параметрах порівняння як точки у 9-вимірному просторі, а сукупної відмінності музичного мовлення в творах – як відстані між відповідними точками. З'ясовано структуру отриманих даних: виявлено скупчення точок, що відповідають творах окремо київських, московських і віленських авторів (двовимірну візуалізацію виявлених скупчень див. на рисунку 1.1), встановлено наявність творів, що не належать цим скупченням. Визначено обмеження розробленої методики. Показано можливість отримання додаткової інформації про восьмиголосі партесні твори завдяки розробленій моделі. З'ясовано приналежність аналізованих анонімних творів до київського, віленського, московського та інших, поки невідомих, осередків партесної музики. Оцінено мінімальну кількість композиторів, яким належать аналізовані твори по кожному з осередків.

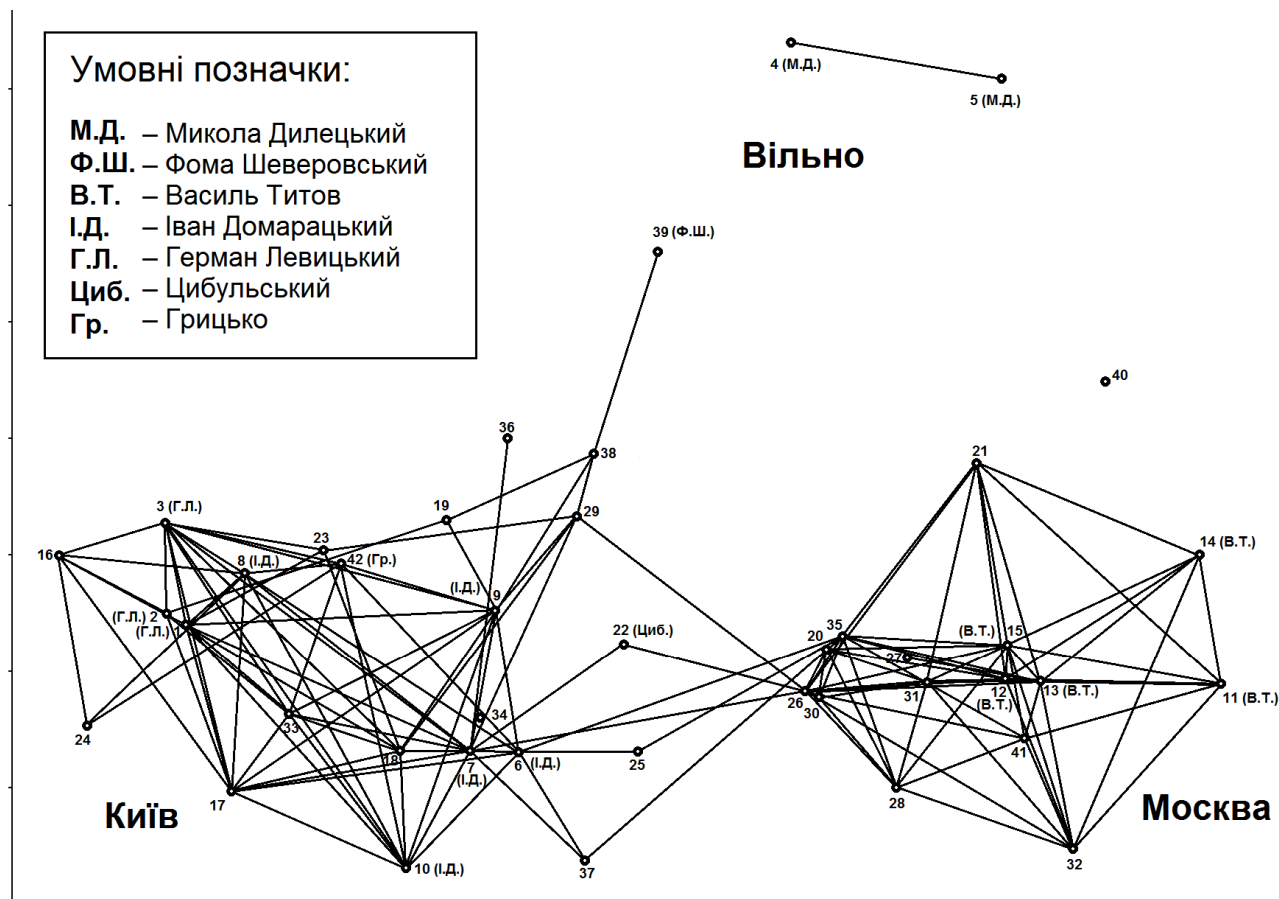

Рис. 1.1 – Проекція отриманого 9-вимірному простору стильового розрізнення на площину, проведена через центри скупчень точок, що відповідають партесним творам київського, московського та віленського осередків¹.

У розділі 3 «Система музичного мовлення в партесних композиціях другої половини XVII – першої половини XVIII століття» з'ясовано загальностильову для партесної музики норму та систематичні відхилення від цієї норми у творах різних шкіл та окремих композиторів.

У підрозділі 3.1 «Нормативна організація музичного мовлення в партесних композиціях» визначено загальностильову мовленнєву норму партесного багатоголосся по таких організуючих системах як фактура, гармонія, ритм і мелодика, розглянуто нормативну взаємодію цих систем. Розгляд мелодики звужено до орнаментики, запропоновано типологію фактури у партесному багатоголоссі, формалізовано підходи до розгляду ритму та орнаментики.

У підрозділі 3.2 «Індивідуально-стильова специфіка музичного мовлення в партесних композиціях з різних осередків» з'ясовано систематичні відмінності музичного мовлення у восьмиголосих партесних творах київського, московського та віленського осередків від загальностильової норми, а також стильову специфіку музичного мовлення окремих авторів у межах кожного осередку. Зокрема, визначено об'єднуючі для творів кожного з

¹ Відрізками попарно сполучено точки, що відповідають партесним творам, для яких сукупна відмінність частотних характеристик музичного мовлення зі ймовірністю 0,95 не перевищує максимально можливої відмінності для творів одного автора. Перелік творів, відображених під відповідними номерами на рисунку 1.1, наведено в дисертації, див. Додаток А.1.

осередків фактурні, гармонічні, ритмічні та мелодичні прийоми та їх взаємодію, виокремлено улюблені для М. Дилецького, В. Титова, І. Домарацького та Г. Левицького мелодичні та гармонічні формули, способи взаємодії фактури, гармонії, ритму та орнаментики і з'ясовано, чим відрізняється композиторське музичне мовлення в межах одного та різних осередків партесної творчості.

ВИСНОВКИ

1) Музичне мовлення є однією з найважливіших характеристик музичного стилю. Частотні характеристики музичного мовлення можуть бути використані як для атрибуції творів, так і для характеристики стилю на різних його рівнях: від стилю епохи та регіону до індивідуального композиторського стилю.

2) Практика частотного аналізу музичного мовлення партесних композицій дозволяє побачити деякі проблеми аналітичного інструментарію музикознавства і зумовлює необхідність ввести поняття *«музично-мовленнєвий конструкт»*.

3) При розгляді музичного мовлення зосередженість уваги на функціонально різних конструктах дає *два підходи до характеристики музичного мовлення стилю*:

– *Збірний підхід*, який базується на виявленні вживання в музичному мовленні конструктів з переважанням *образно-виражальної* функціональної спрямованості, використання яких у різних творах одного автора відрізняється.

– *Генетичний підхід*, що ґрунтується на виявленні вживання конструктів, використовуваних незалежно від образно-виражальних завдань. Вживання цих конструктів на кожному ієрархічному рівні стилю виявляється стабільнішим у різних текстах однієї стильової групи. Генетичний підхід може використовуватися *для атрибуції* творів.

4) Проведене в роботі зіставлення властивостей об'єктів, що зазвичай опрацьовуються статистикою, із властивостями об'єктів, які можуть бути виявлені в ході аналізу музичного тексту, дозволяє *вважати доведеною принципову коректність застосування статистичних методів до опрацювання результатів аналізу музичних текстів*. Випадок вживання музично-мовленнєвого конструкта слід вважати *випадковою подією* (в статистичному розумінні). Сукупність випадків вживання деяких конструктів у музичному творі є *випадковою вибіркою* з генеральної сукупності випадків вживання цього конструкта на одному з вищих стильових рівнів. До таких належать конструкти, що виявляються в межах генетичного підходу.

5) Робота над створенням методики індивідуально-стильової атрибуції восьмиголосих партесних творів дозволяє визначити такі необхідні етапи розробки *статистичної методики атрибуції будь-якого музичного тексту на основі частотних характеристик музичного мовлення*:

– *Збір попередньо атрибутованих музичних текстів* досліджуваного стилю, – *контрольної групи*.

– *Висунення гіпотез* про характеристики музичного мовлення, які мають відповідні для генетичного підходу властивості в межах кожної стильової групи на розгляданому ієрархічному рівні стилю, та про відповідні конструкти.

– *Розробка способу оцифрування* музично-мовленнєвого конструкта для кожної гіпотези та визначення статистичної функції, що відображає відповідну характеристику музичного мовлення. Така конкретизована гіпотеза є *гіпотетичним параметром порівняння музичних текстів з метою їх атрибуції*.

– *Аналіз текстів контрольної групи* за розробленим алгоритмом і отримання значень для всіх музичних текстів контрольної групи по кожному гіпотетичному параметру порівняння.

– *Статистична перевірка гіпотез* за результатами аналізу музичних текстів контрольної групи та *відбір нескорельованих параметрів порівняння*.

– *Розробка об'єднуючої моделі* – способу одночасного врахування результатів стильового розрізнення по всіх прийнятих на попередньому етапі параметрах порівняння.

– *Вивчення властивостей отриманої моделі стильової диференціації*.

– *Оцінка ефективності та визначення меж коректного застосування розробленої методики*.

– *Екстраполяція розробленої методики* для роботи з неатрибутованими творами та *інтерпретація результатів*.

б) Створена автором *методика стильової атрибуції восьмиголосих партесних творів за частотними характеристиками музичного мовлення* демонструє такі можливості:

– щодо індивідуально-стильової атрибуції творів – порівнювати твори попарно; опрацювання кожної пари дозволяє отримати один із двох висновків: або два твори *не належать одному автору* й гіпотеза про одне авторство відхиляється зі ймовірністю 0,95; або таку гіпотезу за даними аналізу відхилити не можна;

– щодо атрибуції за приналежністю до композиторської школи – визначити з імовірністю 0,95 належність / неналежність аналізованої композиції до однієї з трьох шкіл – *київської, московської та віленської*, кожна з яких представлена раніше атрибутованими творами;

– об'єднання результатів індивідуально-стильової атрибуції та атрибуції за школами дає змогу *оцінити мінімальну кількість авторів*, чиї твори залучені до аналізу в межах кожної школи, та *виявити композиції, які належать до інших осередків, окрім трьох названих*.

7) У результаті *застосування на практиці* розробленої методики щодо творів І. Домарацького, Г. Левицького, В. Титова, М. Дилецького, Ф. Шверовського, Цибульського, Дума, Грицька, а також анонімних композицій, розшифрованих дисертантом, і з урахуванням палеографічно-текстологічних даних отримано такі висновки:

– За подібністю музичного мовлення індивідуально-стильові групи творів об'єднуються в більші групи (кластери), кожна з яких відповідає творам певного територіального осередку (композиторської школи).

– Серед анонімних творів, віднайдених у київських рукописах, виявлено композиції, що походять з різних осередків.

– На прикладі творів, атрибутованих як належні до київського осередку, простежено єдність частотних характеристик музичного мовлення у творах композиторів *різних поколінь*, що доводить спадковість композиторської традиції та єдність інтонаційного середовища осередку в другій пол. XVII – першій пол. XVIII ст.

– Доведено, що «Служба Грицькова» та «Служба Дума» належать до *київського* осередку партесної творчості.

– З-поміж композицій першої пол. XVIII ст. виявлено ряд анонімних творів, близьких за музичним мовленням до київської школи, однак не належних ні Домарацькому, ні Левицькому, ні Грицьку чи Думі. Авторство цих творів допоки лишається загадкою.

– Встановлено, що анонімні композиції, відомі за *кількома* київськими списками, належать переважно саме до київської школи, тоді як твори, які походять з інших шкіл, виявлені здебільшого в одиничних списках. Ймовірно, найпопулярнішими в Києві були саме твори місцевих авторів.

– Серед композицій київського осередку наявні твори не менш як *восьми* авторів, із них не менше *чотирьох*, чий імена не відомі.

– Частина розшифрованих і проаналізованих анонімних творів, записаних у київських рукописах на папері першої половини – середини XVIII ст. почерками київських переписувачів, атрибутовано як належні до *московської* школи.

– З-поміж творів московського походження виявлено твори не менш як *трьох* авторів.

– Помітною є відмінність стильової ситуації щодо київської та московської шкіл. Музичне мовлення творів московського осередку на проаналізованому матеріалі виглядає більш *уніфікованим*, позбавленим периферійних варіантів, на відміну від Києва.

– Серед проаналізованих анонімних творів не виявлено тих, які можна було би впевнено віднести до *віленського* осередку.

– Єдиний восьмиголосий твір Цибульського, доступний для аналізу, *значимо відрізняється* за частотними характеристиками музичного мовлення як від творів віленських композиторів (що спростовує гіпотезу І. Герасимової про належність Цибульського до віленської школи), так і від більшості інших залучених до розгляду творів.

– Розгляд частотних характеристик музичного мовлення у творах М. Дилецького, який походив з Києва, вчився у Вільні та працював у Москві, не дає підстав зарахувати його музику до жодної іншої школи, крім *віленської*. Покладені в основу статистичної методики атрибуції частотні характеристики музичного мовлення, найімовірніше, відображають *стиль того осередку, де композитор навчався*. Питання еволюції музичного мовлення композиторського стилю у партесній музиці потребує подальшого вивчення.

– Результати застосування статистичної методики атрибуції партесних творів доповнюють інформацію, отриману раніше на основі текстологічно-палеографічних методів, і не суперечать їй.

8) *Збірна характеристика* музичного мовлення стилю, хоч і здійснена без залучення статистичних методів, також є *частотною* за своєю природою. На кожному з трьох розглянутих стильових рівнів вдалося виділити ознаки музичного мовлення, типові для кожного з них. Таким чином було розмежовано ті риси, що а) об'єднують партесний стиль, б) вирізняють у його межах стилі різних *осередків*, в) виокремлюють у межах кожного осередку *композиторські стилі*. Цей результат вдалось отримати завдяки аналізу музичних текстів за такими організуючими системами музичного мовлення як *фактура, гармонія, ритм і мелодика*. Для систем, щодо яких методика аналізу була недостатньо формалізованою (фактура, ритм, мелодика в частині орнаментики), підходи до аналізу уточнені:

а) Розроблено *типологію фактури* в партесному багатоголоссі:

– *фактурні типи* в межах завершеної кадансом побудови запропоновано поділяти на *однблокові* та *багатоблокові*;

– *фактурні блоки* – поділяти на *однопластові* та *багатопластові*;

– *багатопластові фактурні блоки* – на *імітаційні, неімітаційні* та *змішані*.

б) При розгляді *мелодики* (в аспекті *орнаментики*) та *ритму* використано способи скороченого символічного запису, які замінюють собою типологію.

в) *Орнаментальні фігури* у партесній музиці розглядаються окремо в межах кожної акордової вертикалі, в цьому сенсі вони можуть бути названі *дімінуціями*. Серед дімінуцій запропоновано:

– виділяти *дімінуційні формули* (комбінації з 2–4 звуків) та *типи*, які складаються з формул;

– *дімінуційні типи* поділяти на *прості* та *складені*;

– *складені дімінуційні типи* поділяти на *гомоморфні* та *гетероморфні*.

9) Об'єднання всіх підходів дозволило з'ясувати *індивідуально-стильову специфіку музичного мовлення в партесній музиці* й показати *місце композиторського стилю в системі партесного стилю*. З'ясовано:

– Партесна традиція поділяється за музичним мовленням *на територіальні осередки* (або *композиторські школи*). Відмінності в музичному мовленні різних осередків простежено як у різній частоті вживання тих самих музично-мовленневих конструктів (фактурних, гармонічних, мелодичних, ритмічних), так і в загальній систематичній спрямованості такого вживання.

– Наявність певної панівної тенденції у використанні конструктів різних типів у межах творів однієї композиторської школи пояснюється *цілісністю інтонаційного середовища кожного осередку* партесної музики. Така цілісність об'єднує в межах осередку музичне мовлення композиторів як одного, так і різних поколінь. Відмінності музичного мовлення у творах різних

авторів у межах осередку загалом менші, ніж відмінності музичного мовлення у творах із різних осередків.

– Музичне мовлення *різних композиторів* однієї школи **відрізняється** деякою перевагою у *вжитку різних конструктів*, усі з яких, однак, є типовими для музики даного осередку.

– Музичне мовлення *композитора* в партесному стилі внутрішньо **об'єднане** в різних творах *частотою використання найменш помітних музично-мовленнєвих конструктів*, малозначимих з художнього погляду. Натомість із них будуються складніші конструкти, що мають художньо-образне, виражальне значення і використовуються відповідно до задуму окремого твору.

– *Індивідуальний композиторський стиль*, на відміну від стилю осередку, у партесній музиці *слабко диференційований*. Відмінність музичного мовлення різних авторів з одного осередку партесної музики виразно проявляється лише при порівнянні сукупностей творів кожного з них. Аналізуючи окремий партесний твір, можна визначити належність його автора до певного осередку, однак не завжди можна визначити належність твору тому чи іншому автору з цього осередку. *Межі варіативності вживання конструктів різними авторами в межах осередку зіставні з відмінностями у вживанні цих конструктів різними авторами.*

– Наведені висновки дозволяють стверджувати, що *композиторський стиль*, ключовою об'єднуючою ознакою якого є цілісність музичного мовлення, у партесній музиці *більшою мірою свідчить про належність композитора до певного територіального контексту, ніж про намір проявити свою індивідуальність і виділитися із цього контексту.*

10) Перспективи дослідження:

– Атрибуція інших анонімних восьмиголосих партесних творів стандартного складу, збережених у повній кількості голосів, шляхом застосування розробленої статистичної методики атрибуції. Є перспектива, використовуючи цю методику, виявити серед партесних творів із закордонних зібрань композиції, створені українськими авторами.

– Розширення контрольної групи творів і уточнення конкретних числових даних, що дозволить підвищити ефективність розробленої методики атрибуції. Зокрема, якщо буде віднайдено восьмиголосі твори відомого походження в повних комплектах голосів з інших осередків, крім Києва, Москви та Вільно, з'явиться можливість атрибутувати анонімні композиції і за належністю до тих осередків.

– Модифікація розробленої методики атрибуції для роботи з восьмиголосими творами, окремі партії яких втрачені. Оскільки партесні твори з київського рукописного зібрання переважно саме такі, це відкриє ширші горизонти для атрибуції творів, збережених у Києві.

– Створення аналогічних методик атрибуції для роботи з творами на іншу кількість голосів (передусім 12-голосих) і, в перспективі, розробка методики атрибуції партесних композицій на будь-яку кількість голосів.

– Розвиток теорії музично-мовленнєвих конструктів і використання цієї розробки для формалізованого аналізу музичного мовлення творів інших періодів і стилів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ПРАЦЬ

1. Дем'яненко Б. М. Застосування статистичних методів аналізу як шлях до визначення авторства анонімних партесних творів XVII – першої половини XVIII століття. *Київське музикознавство*. Київ : Київський інститут музики ім. Р. М. Глієра, 2012. Вип. 43. С. 3–8.

2. Дем'яненко Б. М. Індивідуальний композиторський стиль у партесній музиці: виявлення стійких ознак та можливості їх статистичного узагальнення. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка*. Львів : ЛНМА ім. М. В. Лисенка, 2015. Вип. 36. С. 188–203.

3. Дем'яненко Б. М. Голосоведення у партесному восьмиголоссі як статистично стійка властивість індивідуального композиторського стилю. *Українське музикознавство*. Київ : Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, 2015. Вип. 41. С. 196–221.

4. Дем'яненко Б. М. Метод стильової диференціації восьмиголосих партесних творів на основі статистичного аналізу констант авторського стилю – об'єднуюча модель. *Київське музикознавство*. Київ : Київський інститут музики ім. Р. М. Глієра, 2013. Вип. 46. С. 3–9.

5. Дем'яненко Б. Н. Фактура в восьмиголосних партесних концертах второй половины XVII – первой половины XVIII века (к вопросу типологии). *Journal of the International Society for Orthodox Church Music* / Ed. Ivan Moody & Maria Takala-Roszczenko. [2018]. Vol. 3, Section I: Peer-reviewed articles. P. 1–21. URL: <https://journal.fi/jisocm/article/view/88712>

6. Demianenko B. The determination of authorship by statistical analysis of musical language in anonymous Ukrainian choral works of the 17th and 18th centuries. *Sound Ambiguity 3* / Reviewer Prof. Dr Hab A. Granat-Janki. Wroclaw : The Karol Lipinski Academy of Music in Wroclaw, 2016. P. 199–215.

7. Дем'яненко Б. М. Музична мова партесних композицій кінця XVII ст. та 30–40-х років XVIII ст.: аспекти порівняльного аналізу. *Тези XVIII міжнародної науково-практичної конференції «Молоді музикознавці»*. Київ : Київський інститут музики ім. Р. М. Глієра, 2017. С. 28–29.

8. Дем'яненко Б. М. Нове видання партесних пам'яток: pro et contra. *Καλοφωνία*. Число 8. Львів : Український католицький ун-т, 2016. С. 273–284.

9. Дем'яненко Б. М. *Трактат «Препорця» з київського рукопису XVIII століття: критична публікація тексту* / Український католицький університет; Інститут церковної музики; ред. Ю. Ясіновський. Львів : Вид. Т. Тетюк, 2017. 44 с. [Серія: Історія української музики, вип. 24: Джерела].

10. Дем'яненко Б. М. Виявлення стильової приналежності кількох анонімних композицій з рукопису зібрання Софійського собору як перший результат практичного застосування статистичного методу атрибуції партесних творів. *Тези XVI міжнародної науково-практичної конференції «Молоді*

музикознавці України». Київ : Київський інститут музики ім. Р. М. Глієра, 2014. С. 39–41.

11. Дем'яненко Б. М. Відновлення втраченої інформації при роботі з нотними текстами партесних творів XVII – першої пол. XVIII століття: ключові підходи та методологічні проблеми. *Абстракти доповідей та програма наукового семінару «Фрагментологія: теорія та практика роботи із рукописними та стародрукованими фрагментами»*. Київ : Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 42–45.

АНОТАЦІЯ

Дем'яненко Б. М. Індивідуально-стильова специфіка музичного мовлення в партесних композиціях другої половини XVII – першої половини XVIII століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського Міністерства культури та інформаційної політики України. Київ, 2021.

У дисертації розглядається музичне мовлення як одна з визначальних характеристик музичного стилю. Частотні характеристики музичного мовлення партесних композицій другої половини XVII – першої половини XVIII століття використовуються як для вирішення однієї з ключових проблем у вивченні партесної музики – атрибуції творів, так і для характеристики партесного стилю на різних його рівнях.

З'ясовано, що музичне мовлення партесних композицій систематично відрізняється в композиторських стилях авторів, належних до різних територіальних осередків партесної творчості. Визначено відмінності музичного мовлення в партесних творах київської, московської та віленської композиторських шкіл. Показано специфіку музичного мовлення різних композиторів у межах кожного осередку. У київських рукописах знайдено анонімні твори, що походять і з інших осередків. Виявлено єдність музичного мовлення творів київського осередку в творчості композиторів різних поколінь.

Ключові слова: партесна музика, індивідуальний композиторський стиль, музичне мовлення, статистичні методи, конструкт, фактура, гармонія, ритм, орнаментика.

АННОТАЦИЯ

Демьяненко Б. Н. Индивидуально-стилевая специфика музыкальной речи в партесных композициях второй половины XVII – первой половины XVIII века. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – музыкальное искусство. Национальная

музыкальная академия Украины имени П. И. Чайковского Министерства культуры и информационной политики Украины. Киев, 2021.

В диссертации рассматривается музыкальная речь как одна из определяющих характеристик музыкального стиля. Частотные характеристики музыкальной речи партесных композиций второй половины XVII – первой половины XVIII века использованы как для решения одной из ключевых проблем в исследовании партесной музыки – атрибуции произведений, так и для характеристики партесного стиля на разных его уровнях.

Установлено, что музыкальная речь партесных композиций систематически отличается в стилях композиторов, принадлежащих к разным территориальным центрам партесного творчества. Определены отличия музыкальной речи в партесных произведениях киевской, московской и виленской композиторских школ. Показана специфика музыкальной речи разных композиторов, принадлежащих одному центру. В киевских рукописях найдены анонимные сочинения, происходящие из разных центров. Выявлено единство музыкальной речи в творчестве киевских композиторов разных поколений.

Ключевые слова: партесная музыка, индивидуальный композиторский стиль, музыкальная речь, статистические методы, конструктор, фактура, гармония, ритм, орнаментика.

SUMMARY

Demianenko B. Individual style specifics of musical language in Partes compositions of the second half of the 17th – first half of the 18th century. – The Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for obtaining a qualification of a candidate of arts for speciality 17.00.03 – Musical Arts. Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. Kyiv, 2021.

The dissertation deals with the musical language activity (fr. *parole, langage*) in the Partes style compositions² of the second half of the 17th – first half of the 18th century. Musical language activity is considered as one of the defining characteristics of a musical style. For the Partes style, frequency musical language characteristics are used to solve such a problem as attribution of anonymous musical works and to characterize the Partes style at its various levels: from Partes style of the period and region to an individual composer's style.

Considerable attention in the thesis is paid to clarification, substantiation and development of the methods for musical language research. In particular, the concept of the "musical-language construct" is proposed, which has allowed for formalizing the process of the musical texts analysis. It has been proved theoretically that the application of statistical concepts and methods to generalize and compare the results of the analysis of musical texts is correct. The statistical method for attribution of full

² The Partes style (Partesny style etc.) is a style of mostly church polyphonic *a cappella* choral Baroque music that was created at the Ukrainian, Belarusian, Lithuanian, and Moskovian territories. The Partes chant was associated with the musical part of the Orthodox and Greek-Catholic Church rite and notated using Kyivan linear notation. The main genre of the Partes style is the Partes concert.

eight-part Partes scores according to the frequency characteristics of their musical language has been developed. It offers the typology of musical texture for the analysis of the Partes works. Harmony, rhythm, and melody (in aspect of ornamentation) have been analyzed at the different levels of the Partes style (the Partes style in general, the style of composition school, and the individual style of a composer). Textological and palaeographic methods have also been used for attribution of the Partes works.

The texts of the musical works by known authors (M. Diletsky, T. Sheverovsky, V. Titov, I. Domaratsky, H. Levitsky, Tsibulsky, Hrytsko, Dum) as well as anonymous ones have been used as material for this research. The musical texts of more than half of the analyzed works were obtained as the result of transcribing of preserved in Kyiv manuscripts within choral parts by the author. A previously unknown theoretical musical treatise "Preportsyia" has been found in one of the Kyiv manuscripts, transcribed and published by the author of the current research.

In the Partes compositions, it has been revealed that musical language systematically differs in the styles of composers belonging to the different territorial centers (composition schools) of the Partes singing. It has been determined what the differences are between the musical language of the Partes works from Kyiv, Moscow, and Vilnius composition schools. Furthermore, the peculiarities of the musical language of different composers within each center have been shown. Anonymous works belonging to other centers have been found in Kyiv manuscripts. The lower estimate of the number of authors from Kyiv and Moscow centers has been obtained according to the material of anonymous Partes works preserved in Kyiv. It has been proved that in the works of the different generations of composers from the Kyiv center, there is a uniformity of musical speech.

Key words: Partes singing, individual composer's style, musical language, statistical methods, construct, musical texture, harmony, rhythm, ornamentation.